
МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК [378.147:504]:177

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ У ФОРМУВАННІ НОВОЇ МОДЕЛІ ВЗАЄМИН ЛЮДИНИ З НАВКОЛИШНІМ ПРИРОДНИМ СЕРЕДОВИЩЕМ

Александрович Н.О.

У статті проаналізовано роль екологічної етики у формуванні нової моделі взаємин людини з навколишнім природним середовищем, виховання екоетичної позиції особистості як провідного чинника забезпечення паритету суспільства та природи, гармонії людини й навколишнього природного середовища

Ключові слова: природа, сталий розвиток, мораль, екологічна етика, особистість, екоетична позиція.

В статье проанализировано роль экологической этики в формировании новой модели взаимодействия человека с окружающей природной средой, воспитании экоэтической позиции личности как ведущего фактора обеспечения паритета общества и природы, гармонии человека и окружающей природной среды.

Ключевые слова: природа, устойчивое развитие, мораль, экологическая этика, личность, экоэтическая позиция.

The role of ecological ethics in the formation of a new model of man's relationship with the natural environment, development of the eco-ethical position of the personality as the main factor of ensuring parity between society and nature, the harmony between man and the natural environment are analyzed in the article.

Key words: nature, sustained development, morals, ecological ethics, personality, eco-ethical position.

Постановка наукової проблеми. У XXI столітті екологізація людської діяльності стала не тільки гаслом, а й смислом сучасної доби, оскільки від її успішної реалізації багато в чому залежить не лише сталий, збалансований розвиток людства, а й, можливо, саме його подальше існування. Чи не найпотужніший парадигмальний ефект екологізація викликала в морально-етичній сфері. І.Кант уважав людську етику й мораль божим провидінням, в існуванні якого він убачав незаперечний доказ буття найвищої сили, що традиційно стосувалася регулювання відносин між людьми. Зараз, коли утверджується моральне право не лише за людиною, а й за іншими живими об'єктами, то екологізація морально-етичної сфери особистості постає як фундаментальний злам у відносинах суспільства зі світом загалом [5].

Традиційний моральний постулат – “чини щодо інших людей так, як ти хотів би, щоб діяли щодо тебе” – трансформується разом із розширенням

множини об'єктів застосування цього принципу. Унаслідок цього екологізація моралі та формування екологічного імперативу постають провідним чинником нормування й гармонізації взаємин людини та навколишнього природного середовища, чинником коеволюційного розвитку системи “людина-біосфера”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою для більшості досліджень, які пов'язані з переосмисленням сучасного стану ставлення людини до природи на засадах екоцентризму, є філософські праці Р.Баландіна, В.Борейка, Л.Василенка, М.Голубця, В.Данілова-Данільяна, І.Жибуля, В.Казначеева, М.Кисельова, В.Крисаченка, В.Лося, М.Моїсеєва, О.Субетто, О.Сулацкової, А.Урсула та ін. У них обґрунтовано, що саме концепція екоцентризму є основою розуміння наукової картини світу на даному етапі розвитку наук, розкрито сутність екологічної культури та особливостей її формування.

Психолого-педагогічні засади екологічної освіти та особливості виховання екологічної культури розробляли вчені-педагоги Ю.Бойчук, С.Глазачев, С.Дерябо, О.Захлебний, І.Зверев, Б.Іоганзен, І.Лаптев, Л.Лук'янова, Г.Пустовіт, О.Плахотнік, І.Суравегіна, А.Степанюк, О.Троцька та ін. Вони обґрунтували мету, завдання та технологічні аспекти екологічної освіти і виховання підростаючого покоління.

Зараз перед сучасною педагогічною наукою стоять завдання з виявлення діалектичних зв'язків між екологічним і етичним вихованням, ціннісних векторів екологічної етики та її ролі для формування екоетичної позиції особистості, яку можна розглядати як особистісну характеристику, що відображає її інтелектуальні, вольові та емоційно-ціннісні ставлення до навколишнього природного середовища як біологічної основи здоров'я людини та джерела матеріального добробуту. Екоетична позиція виявляється у системі моральних вимог і заборон, яких має дотримуватися людина у процесі своїх взаємин із навколишнім природним середовищем, та забезпечує умови для прийняття виважених рішень на основі екологічних та валеологічних ґрунтовних знань, оволодіння арсеналом оптимальних засобів неруйнівної екологічної діяльності [1].

Мета статті – дослідження екологічної етики як специфічної галузі знань та її ролі в формуванні нової моделі взаємин людини з навколишнім середовищем, вихованні екоетичної позиції особистості як провідного чинника забезпечення паритету суспільства та природи, гармонії людини й навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу. Людство у XXI столітті надзвичайно занепокоєне сучасним екологічним становищем, яке стрімко наближається до глобальної екологічної катастрофи. Перед людиною постали гострі екологічні проблеми, суть яких полягає в тому, що подальший антропогенний і техногенний тиск на природу швидко вичерпає здатність нашої планети підтримувати життя. Підкорення природи для щастя людства перетворилося на загрозу людському існуванню.

Аналіз сучасної екологічної ситуації засвідчує обов'язкове долучення етичного компонента в сучасний процес взаємодії людини із зовнішнім природним оточенням, оскільки шляхи виходу з кризової ситуації передбачають розробку принципово нових моральних регулятивів поведінки. Біологи, екологи, представники гуманітарних наук, філософи обговорюють проблеми виживання людства та екологічні питання, які зумовлені зростанням кількості населення, глобальними змінами клімату, забрудненням і виснаженням водних ресурсів та іншими негативними наслідками техногенної діяльності людини. Усвідомлення прогресуючого погіршення екологічної ситуації стимулює розвиток наукових досліджень у галузі екології. Під час наукового осмислення відносин людини й природи розкривається бачення особливих ознак життя людини як соціальної та природної істоти, необхідність у гармонійному співіснуванні в природному середовищі, потреба в пошуку оновленої системи цінностей, за допомогою якої можливо змінити ставлення людини до природи, запобігання руйнівному ставленню до неї та до себе як її невід'ємного компонента. Екологічні проблеми

вже неможливо вирішувати старими засобами – вони потребують всеохопного комплексного розв'язання на основі екологічної етики [4].

Екологічна етика – галузь етичних знань, предметом якої є моральне ставлення людини до живої й неживої природи. Таке ставлення передбачає особливе розуміння природи, її бачення й переживання. Ідеться не тільки про шану, а й любов. Природу слід любити, як саме життя. А це передбачає формування в людини, за словами видатного письменника Михайла Пришвіна, “почуття родинної уваги до природи”, не тільки моральних почуттів, а й естетичних, насамперед почуття краси [2].

Об'єктом пізнання в екологічній етиці є система “життя – навколишнє середовище – соціум”, а предметом – вивчення системи умов, за яких існує можливість відновлення й збереження життя та його розвитку на Землі у всій його багатоманітності (стан довкілля, здоров'я людства, якість соціальних відносин, роль політики та економіки, значення для суспільства дотримання прав людини, особливості культурних традицій, аксіологічні принципи тощо). Екологічна етика засновує цінності та права всіх істот і природи в цілому й розглядає людину як рівноправного члена екоспільноти. Вона містить у собі етику гуманного ставлення до тварин, етику неруйнівної взаємодії з екосистемами, біосферою, ноосферою тощо. Настав той час, коли людина почала розуміти, що, беручи тільки від природи й не відтворюючи взятє, вона завдає непоправної шкоди довкіллю, що, врешті-решт, може призвести до загибелі всього живого на Землі.

Екологічна етика вивчає моральне ставлення людини до рослинного (флори), тваринного (фауни) світу й до себе як живої істоти. Кожна з цих частин біоетики претендує на статус відносно самостійного вчення.

Кардинальне переосмислення феномену життя, початок власне екологічної етики поклали праці А.Швейцера, у яких він тлумачить етику як безмежну відповідальність за все, що живе. У його етиці благоговіння перед життям немає поділу на вище та нижче, або більш цінне й менш цінне життя. Для глибоко моральнісної людини кожна форма життя священна. Особливу увагу А.Швейцер приділяв подоланню антропоморфної обмеженості своїх попередників, поширенню біблійної заповіді “не вбий” за межі міжлюдських стосунків [7].

Екологічну кризу в сучасній літературі дедалі більше тлумачать не як кризу зовнішню щодо людини, що стосується лише природного довкілля, а як кризу антропологічну, внутрішню, як кризу духовну (світоглядну й філософсько-ідеологічну). Тому наголови під час опрацювання стратегій її подолання ставлять не лише на раціональному природокористуванні, контролі за технологіями та прийнятті законів на захист природного середовища, а й на формуванні нового ставлення до природи й адекватних моральних “людських якостей” (А.Печчеї) [6].

З огляду на зазначену обставину виникає потреба в екологічній етиці, яка зорієнтована формувати відчуття персональної й колективної відповідальності за стан біосфери перед сучасним і майбутніми поколіннями. Отже, якщо етика у витоках своїх була напрямом винятково антропоцентричним (у центрі

її побудов були інтерсуб'єктивні відносини), то з часом поняття моральності стало поширюватися на інші форми буття, зокрема на сферу живого (А.Швейцер), а потім і на природу загалом (взаємини в системі "людина – природа"). Таке поширення предмета етики, на думку відомого німецького дослідника Г.Йонаса, є необхідним для сучасної людини як ефективний засіб захисту людини розумної від людини діяльної. "Зростання людської могутності затьмарює власною престижністю все, що складає сутність повноцінної людини, а тому це зростання, оскільки воно приковує до себе дедалі значніші зусилля людини, супроводжується пониженням її поняття про себе та власне буття" [3].

Із позицій екологічної моралі традиційні поняття "підкорення природи", "боротьба з природою", "корисність" чи "некорисність" для людей фрагментів природи або окремих представників флори чи фауни некоректне. На заміну їм з'являються поняття "взаємодія з природою", де хоча протиставлення людини та природи не долається повністю, проте суттєво пом'якшено. Природа стає своєрідною ланкою, що пов'язує людину з людиною. Дедалі відчутніша тенденція природу та людину тлумачити не як протиставлення, а як співіснування. Для того, щоб людина не стала істотою, яка знехтувала своєю природною сутністю, потрібно культивувати відчуття своєї єдності з життям, повагу до нього в усіх його проявах та прагнення більш повно зрозуміти природу. Останню потрібно розглядати як повноправний суб'єкт відносин із суспільством.

Стає очевидним, що, не навчившись берегти природу та екологічно грамотно взаємодіяти з нею, ми приречені на неминучу загибель. У звіті Всесвітньої комісії з навколишнього середовища й розвитку ООН "Наше спільне майбутнє" зазначено, що "економіка повинна задовольняти потреби та законні бажання людей, але її розвиток мусить вписуватися в межі екологічних можливостей планети". Саме тут знаходимо джерело безпрецедентної актуалізації моральних аспектів взаємодії людини з природою, а водночас і розширення дослідницької предметної поля екологічної етики.

Так, академік М.Моїсєєв вважав, що щоб людству забезпечити своє майбутнє, чекає зміна моральних принципів настільки ж глибока, як і та, що відбулася на світанку становлення суспільства, коли норми поведінки в ордах неолітиків замінилися людською мораллю [5]. Г.Йонас вважає, що етичні конструкції в минулому не стикалися з умовами людського життя в глобальному масштабі. Тому головним завданням екологічної етики є подолання розриву між прогностичністю та могутністю дій людини, встановлення надійного контролю за власною непомірною могутністю. Для цього він пропонує трансформацію кантівського категоричного імперативу в імператив новий, адекватний новому характеру людської діяльності: "Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісними з підтримкою достеменно людського життя на Землі" [3].

Аналіз світоглядного підґрунтя сучасної екологічної етики засвідчує те, що вона прямує до певних ціннісних пріоритетів, а саме: 1) розвиває сучасну глобальну мораль толерантності, яка будується на визнанні унікальності й неповторності всіх проявів життя; 2) протистоїть процесам деперсоналізації осо-

бистості, технологізації та стандартизації моральних принципів; 3) обґрунтовує особисту відповідальність суб'єкта морального вчинку, протистоїть тенденціям морального релятивізму [2].

Екологічна етика стає засобом подолання психо-емоційної, розумової й фізичної дисгармонії сьогоденного цивілізованого суспільства, відновлює гармонію в духовно-практичній системі "природа – людина – соціум". Вона акцентує увагу на взаємозв'язку морально-етичних норм, що існують у суспільстві, зі станом здоров'я людей та якісним станом навколишнього природного середовища, сприяє формуванню світогляду, що ґрунтується на правах людини й універсальних, тобто аксіологічних, цінностях, пов'язаних з оцінюванням етичних, естетичних, художніх і філософських аспектів екології. Ціннісні імперативи екологічної етики формуються на засадах, що зосереджені на організації життя людини та світу за законами краси й добра. Віра у творчі можливості людини й увага до її духовного світу є основою екоетичної позиції особистості, що містить у собі благоговіння перед життям, незаподіяння зла; добродійність; справедливість; співробітництво; відповідальність; обов'язковість; дотримання моральності; надання волі будь-якій живій істоті планети; повага до усього, що створила природа; солідарність; колегіальність; компетентність; захищеність; лояльність тощо.

Висновки. Сучасні реалії соціального життя в Україні потребують принципово нових світоглядних засад, тому що переглядається традиційне ставлення людини до природи, а також шукаються принципово нові морально-етичні регулятиви поведінки, духовно-етичні засади діяльності, перспективи подальшої коеволюції природи й людини. Отож, сьогодні формується нова ціннісна парадигма, що веде свій початок від загальнолюдських цінностей, від фундаментальності ідеї ненасильництва та коеволюційної стратегії взаємодії людини і природи.

У суспільствах, що перебувають на індустріальному щаблі розвитку, мораль орієнтує природокористувачів на хижацьку експлуатацію природних ресурсів, на забезпечення потреб суспільства без врахування екологічних наслідків виробничої діяльності. Під час переходу до індустріальної стадії розвитку, коли відбувається якісний стрибок у продуктивних силах, формування екологічного імперативу, який має стати нормою морального регулювання конкретних способів освоєння природи, на нашу думку, є однією з нагальних вимог.

Отже, сучасна екологічна ситуація вимагає від людства нової моральної орієнтації у відносинах із природою, формування екоетичної позиції кожної особистості, що вимагає перегляду певних норм її поведінки в навколишньому середовищі, яку потрібно здійснювати через упровадження ідей та принципів екологічної етики, що, зі свого боку, доповнює екологічні знання загалом і є могутнім чинником гармонізації взаємин людини й природи.

Перспективи подальших досліджень. Формування екоетичної позиції особистості вимагає обґрунтування її сутності та структура, розробки відповідної моделі науково-методичної системи, що включає мету, завдання, теоретичні, змістово-процесуальні та технологічні засади формування екоетичної позиції в умовах різних ланок освіти.

Література

1. Бойчук Ю. Д. Еколого-валеологічна культура майбутнього вчителя: теоретико-методичні основи формування : монографія / Ю. Д. Бойчук. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2008. – 357 с.
2. Борейко В. Прорыв в экологическую этику / В. Борейко. – К. : КЭКЦ, 2003. – 228 с.
3. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Г. Йонас. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 480 с.
4. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К. : Тандем, 2000. – 320 с.
5. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
6. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1985. – 312 с.
7. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М. : Прогресс, 1992. – 572 с.